

Мех Л.М., к.е.н., доцент

Шевченко О.С., к.е.н., старший викладач

Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г.Шевченка, м. Чернігів, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗПОДІЛЬЧОЇ СКЛАДОВОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В статті розглядається стан розподільчого рівня державної пенсійної системи. Проведено комплексний аналіз розміру пенсійних виплат на макро та мікро рівнях. Надаються рекомендації щодо подальшого пенсійного реформування.

Постановка проблеми. Для вирішення складної ситуації, що виникла в сфері пенсійного захисту населення України, ще в 1998 році було запропоновано провести структурну пенсійну реформу. Зміст реформування вбачався в переході від розподільчої системи пенсійного захисту на солідарних засадах до системи на заощаджувальних принципах і страховій основі. Практичне втілення радикальної пенсійної реформи почалося в Україні лише з 1 січня 2004 року, після набрання чинності Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV та «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV, які поклали початок створенню нової пенсійної системи в Україні. Завдання щодо реалізації пенсійної реформи є непростим та достатньо амбітним, яке потребує системного підходу до його вирішення та прив'язки з глибокими реформами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування національної концепції пенсійного забезпечення зробили А.Авчухова, Д. Богиня, М. Віннер, В. Геєць, В. Гордієнко, Ю. Дробкіна, Ю. Віденко, О. Коваль, Е. Лібанова, Б. Надточій, В. Новіков, Ю. Палкін, Н. Тихоненко, О. Хмелевська, А. Чернова, та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Майбутню пенсійну систему України можна представити у вигляді п'ятирівневої пенсійної системи, рекомендації щодо розбудови якої з 2005 року надає Всесвітній банк.

Нульовий рівень – фінансована за рахунок загальних податків соціальна сітка, яка забезпечує мінімальний рівень соціального захисту (Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та інвалідам»).

Перший рівень – обов'язкова державне розподільча пенсійна система визначених виплат (Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Другий рівень – обов'язкова накопичувальна система з визначеними внесками (Проект Закону України «Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування»).

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення на засадах добровільної участі (Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Четвертий рівень – фінансова та нефінансова підтримка людей похилого віку всередині родини або іншими поколіннями

На сьогоднішній день основним джерелом доходів для непрацездатних осіб залишається нульовий та перший рівні пенсійної системи, так як другий рівень досі не впроваджено, четвертий – носить необов'язковий характер, а третій – охоплює незначну частину населення (до програм недержавного пенсійного страхування залучено лише 2% працездатного населення).

Занепокоєння викликають відсутність системного бачення змін в пенсійній системі і обмежене розуміння пенсійної реформи, що наразі фактично зводиться до проблем суто фіскального характеру, зокрема необхідності балансування бюджету Пенсійного фонду. Низький рівень пенсій спонукає значну частину пенсіонерів до продовження трудової діяльності після виходу на пенсію. Подовження трудової діяльності у пенсійному віці більшою мірою є вимушеним заходом, спрямованим на подолання бідності. Головною мотивацією подовження трудової діяльності після виходу на пенсію слід вважати не тільки і не стільки залишок потенціалу працездатності, а низький рівень пенсій, який не забезпечує гідного існування людини.

Мета статті. Виходячи з цих даних найбільший вплив на матеріальне становище непрацездатних осіб в Україні здійснює саме розподільча державна пенсійна система, комплексний аналіз якої і є метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо стан справ у розподільчій державній пенсійній системі України та з'ясуємо її вплив на рівень життя населення. Спочатку дослідження проведемо на макрорівні.

Протягом 2004-2009 років було досягнуто певних позитивних зрушень у сфері пенсійного забезпечення. Так, на відміну від більшості країн, де проводилася пенсійна реформа, за нормами нового пенсійного законодавства, що було введено в дію з 2004 року, в Україні було перераховано раніше призначені пенсії; запроваджено нову формулу обчислення пенсії, що здійснюється лише із заробітку, з якого були сплачені страхові внески до Пенсійного фонду; збільшено період трудової діяльності, за який ураховується заробітна плата для призначення пенсії тощо. Такі дії дозволили відновити відносну соціальну справедливість і залежність розміру пенсії від заробітної плати, з якої сплачено внески до Пенсійного фонду України, та заохотити до тривалішої участі у формуванні ринку праці. Але на сьогодні українська пенсійна система має дві основні вади: низький рівень пенсій та незадовільний фінансовий стан Пенсійного фонду України [1, с. 6-7].

Таблиця 1

Питома вага витрат на пенсійний захист у соціальних трансфертах та у ВВП України в 2000-2009 роках

Рік	ВВП, млн. грн. (фактичні ціни)	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти (в доходах населення), млн. грн.	Відсоток трансфертів у ВВП, %	Витрати на пенсійний захист, млн. грн.	Витрати на пенсійний захист в трансфертах, %	Питома вага витрат на пенсійний захист у ВВП, %
2000	170070	—	—	14200	—	8,3
2001	204190	56814	27,8	16500	29,0	8,1
2002	225810	67286	29,8	21700	32,3	9,6
2003	267344	78028	29,2	25300	32,4	9,5
2004	345113	104849	30,4	36200	34,5	10,5
2005	441452	151307	34,3	65500	43,3	14,8
2006	544153	183900	33,8	70200	38,2	13,0
2007	720731	229040	31,8	99940	43,6	13,9
2008	948056	319683	33,7	147761	46,2	15,6
2009	913345	364572	39,9	164142	45,0	18,0

Джерело: Держкомстат України та розрахунки Шевченко О.С.

З даних табл. 1 бачимо, що соціальні трансферти становлять в середньому 30% від ВВП країни, і лише в 2009 році наближаються до 40%. Це свідчить про незначний перерозподіл створеного в країні продукту, який характерний для таких країн з «несоціальною» економікою, як: США, Японія, Австралія [2, с. 231]. Витрати на пенсійний захист займають найбільшу питому вагу серед соціальних трансфертів. Починаючи з 2002 року, вони постійно становлять більше третини, а в 2007-2009 роках – взагалі більше 40%. Щодо питомої ваги витрат на пенсійний захист у ВВП України, то вона різко зросла, починаючи з 2005 року, і коливається в межах 13-18% від ВВП (в той час як середній рівень аналогічного показника для країн Євросоюзу становить 12%).

Можна зробити висновок, що в Україні на забезпечення непрацевдатних осіб ідуть значні кошти (40% всіх соціальних трансфертів та 18% ВВП). Тобто пенсійна система є значним навантаженням на економіку всієї країни.

З'ясуємо чи достатньо цих коштів для пересічного українського пенсіонера, для цього проаналізуємо стан пенсійних виплат на мікрорівні.

Проаналізуємо динаміку зміни мінімальної та середньомісячної пенсії (табл. 2.).

Таблиця 2

Динаміка зміни мінімальної та середньомісячної пенсії

Роки	Індекс споживчих цін	Прожитковий мінімум для непрацевдатних, грн.	Мінімальна пенсія			Середньомісячна пенсія		
			номінальна		реальна	номінальна		реальна
			грн.	у % до прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб	у % до попереднього року	грн.	у % до прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб	у % до попереднього року
2000	–	216,56	46,00	21,0	–	68,9	32,0	–
2001	112,0	248,77	63,6	25,6	123,4	83,7	34,0	108,5
2002	100,8	268,0	84,9	31,7	132,4	122,5	46,0	145,2
2003	105,2	268,0	89,35	33,3	100,0	136,6	51,0	106,0
2004	109,0	284,69	156,53	55,0	160,7	182,2	64,0	122,4
2005	113,5	332,0	332,00	100,0	186,9	316,2	95,0	153,0
2006	109,1	358,33	358,33	100,0	98,9	406,8	114,0	117,9
2007	112,8	399,00	399,00	100,0	98,7	478,4	120,0	104,3
2008	125,2	482,75	482,75	100,0	96,6	751,4	155,6	125,0
2009	115,9	510,50	510,5	100,0	91,2	898,4	176,0	103,2
2010	109,4	709,17	709,17	100,0	127,0	999,0	140,9	101,6

Джерело: Держкомстат України та розрахунки Шевченко О.С.

З даних таблиці 2 видно, що середньомісячна пенсія поступово починає забезпечувати пенсіонерів на рівні, не нижчому від прожиткового мінімуму для непрацевдатних громадян. Так, якщо в 2000 році вона забезпечувала лише третину прожиткового мінімуму, то з 2006 року починає його перевищувати. Але все рівно це вкрай низьке значення для середньої пенсії, так, середньостатистичний пенсіонер в 2010 році міг забезпечити себе лише на рівні 140% від прожиткового мінімуму для

непрацевдатних громадян, водночас середня зарплата в 2010 році досягла 380% від прожиткового мінімуму для працевдатних. Незважаючи на високі темпи інфляції, реальна середньомісячна пенсія постійно зростає, найбільше зростання середньомісячної реальної пенсії відбулося на 53% в 2005 році та на 25% в 2008 році.

Щодо мінімальної пенсії слід відзначити, що спочатку її рівень був надто низьким і не забезпечував пенсіонера навіть половиною мінімальних коштів, необхідних для існування, починаючи з 2005 року розмір мінімальної пенсії дорівнює розміру прожиткового мінімуму для непрацевдатних, чим було виконано одну з вимог Конституції України. Але водночас це було досягнуто не за рахунок покращення стану справ в державній пенсійній системі, а завдяки сприятливій політичній кон'юктурі, коли в передвибірчій гонитві всі почали турбуватися про найчисельніший електорат - пенсіонерів. З одного боку, це, безперечно, є позитивом в сенсі боротьби з бідністю серед пенсіонерів, але водночас призвело до значного дефіциту пенсійного фонду в 2005-2006 роках через те, що проводилася невиважена соціальна політика, основа пенсійних виплат – мінімальна заробітна плата лише в листопаді 2009 року зрівнялася з прожитковим мінімумом для працевдатних осіб. У 2005 році через значне підвищення реальна мінімальна пенсія зросла майже вдвічі, але вже з 2006 року вона поступово скорочується через, те що індекс споживчих цін випереджає темпи зростання номінальної мінімальної пенсії, реальна мінімальна пенсія зросла на 27% лише в 2010 році (див. табл. 2).

Щодо дійсного стану справ, то він виглядає не такими оптимістичними, через оманливість показника прожиткового мінімуму. Так, більшість експертів стверджують, що офіційний прожитковий мінімум є нижчим за реальний.

Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» прожитковий мінімум визначається як вартісна величина, достатня для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистостей. Розмір прожиткового мінімуму розраховується, виходячи з вартості мінімальних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для різних соціально-демографічних груп населення.

На думку фахівців, норми, закладені в прожитковому мінімумі громадян України, суттєво нижчі за фізіологічні, а набір непродовольчих товарів взагалі не забезпечує багатьох потреб сучасної людини. Також варто відмітити, що при розрахунках загального показника по Україні не враховуються регіональні відмінності цін на продовольчі та непродовольчі товари. Відтак на сьогодні фактично існують два кошики: на основі офіційного ведуться офіційні розрахунки, відбуваються перерахунки соціальних виплат, інший – відображає реальний споживчий мінімум. За розрахунками експертів, у 2010 р. реальна вартість українського споживчого кошика складала 2100 грн., що в 2,5 рази вище офіційного. Неадекватність прожиткового мінімуму породжує дезорієнтацію в соціальній політиці загалом і в політиці забезпечення доходів населення зокрема.

З даних табл. 3 бачимо, що середній коефіцієнт заміщення є більш-менш стабільним і, починаючи з 2005 року, становить близько 40%, але в 2010 він скоротився до 30%. Для програм державного пенсійного захисту в розвинутих країнах розмір коефіцієнта заміщення 40% є нормальним, але в них, на відміну від України, функціонує добре розвинутий додатковий приватний пенсійний захист, який надає пенсіонеру ще додатково 20-30% попереднього заробітку.

Коефіцієнт заміщення відповідно до мінімальної та середньої пенсії

Рік	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Середньо місячна пенсія, грн. (на кінець року)	Мінімальна заробітна плата, грн.*	Мінімальна пенсія, грн.*	Коефіцієнт заміщення (відповідно до мінімальних показників)	Коефіцієнт заміщення (відповідно до середніх показників)
2001	311,08	83,70	118,00	63,60	0,54	0,27
2002	376,38	122,49	152,50	84,90	0,56	0,33
2003	462,27	136,55	186,70	89,35	0,48	0,30
2004	589,62	182,24	210,30	156,53	0,74	0,31
2005	806,18	316,23	300,30	332,00	1,11	0,39
2006	1041,00	406,80	375,00	358,33	0,96	0,39
2007	1351,00	478,40	430,00	399,00	0,93	0,35
2008	1806,00	751,40	547,50	482,75	0,88	0,42
2009	1877,00	898,4	643,17	510,50	0,79	0,48
2010	3376,64	999,0	888,25	709,17	0,80	0,3

Джерело: Держкомстат України та розрахунки Шевченко О.С.

Коефіцієнт заміщення мінімальних доходів є більш динамічнішим ніж середніх (рис. 1.).

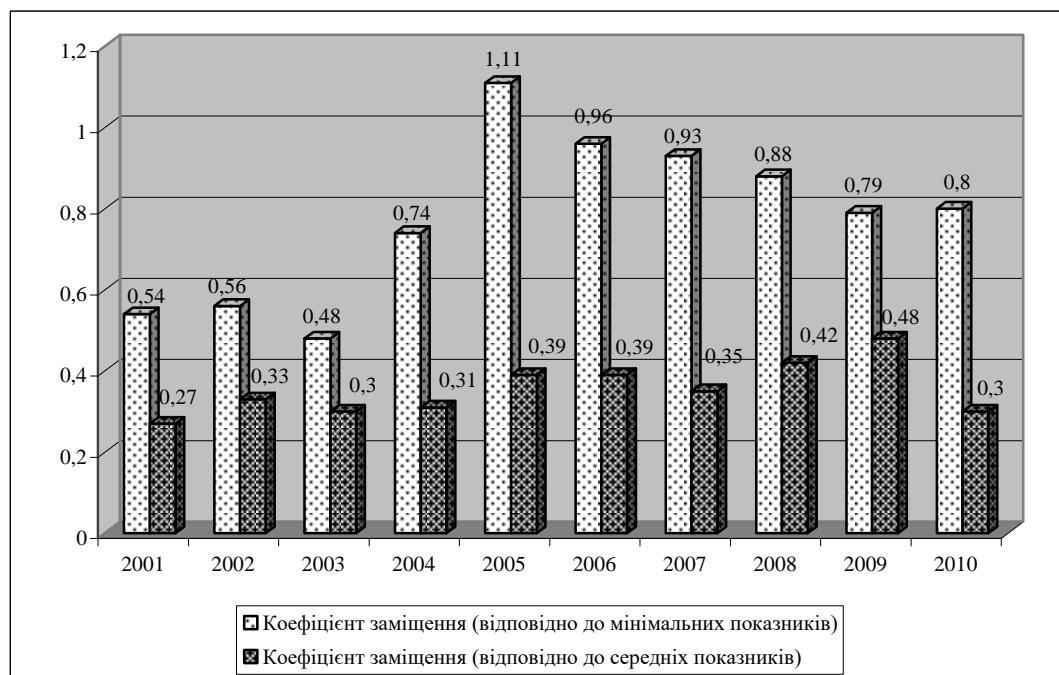

Рис. 1 Коефіцієнт заміщення заробітку пенсією 2001-2010 роки

Починаючи з 2004 року, коефіцієнт заміщення мінімальних доходів перевищує 70%, що, з одного боку, є позитивним для пенсіонерів, які отримують мінімальну пенсію, а з

другого боку, це розбалансовує пенсійну систему та підриває стимули до праці (в 2005 році взагалі була ситуація, коли мінімальна пенсія була на 11% вище, ніж мінімальна заробітна платня). Ці дані свідчать про перерозподіл соціальних ресурсів у суспільстві на користь пенсіонерів. Вважаємо, що даний показник слід утримувати в межах 70-80%, що і відбувається в 200-2010 роках.

Розрахуємо темпи приросту мінімальних та середньомісячних показників заробітної плати та пенсії в табл. 4, для більш наочного відображення отриманих результатів перенесемо їх на рис. 2.

Таблиця 4

Темпи приросту середньомісячної та мінімальної зарплати та пенсії

Рік	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Темпи приросту середньої зарплати	Середній розмір місячної пенсії, грн.	Темпи приросту середньої пенсії	Мінімальна заробітна плата, грн.*	Темпи приросту мінімальної зарплати	Мінімальна пенсія, грн.*	Темпи приросту мінімальної пенсії	Співвідношення середньої та мінімальної з/п, разів	Співвідношення середньої та мінімальної пенсії, разів
2001	311,08	-	83,70	-	118,0	-	63,6	-	2,64	1,32
2002	376,38	21	122,49	46	152,5	29	84,9	33	2,47	1,44
2003	462,27	23	136,55	11	186,7	22	89,35	5	2,48	1,52
2004	589,62	28	182,24	33	210,3	13	156,53	75	2,80	1,16
2005	806,18	37	316,23	74	300,3	43	332,00	112	2,68	0,95
2006	1041,0	29	406,8	29	375,0	25	358,33	8	2,78	1,13
2007	1351,0	30	478,40	18	430,0	15	399,00	11	3,14	1,20
2008	1806,0	34	751,40	57	547,5	27	482,75	21	3,30	1,56
2009	1877,0	4	898,4	20	643,17	17	510,50	6	2,9	1,76
2010	3376,6	80	999,0	11	888,25	38	709,17	39	3,8	1,41

Джерело: Держкомстат України та розрахунки Шевченко О.С.

Темпи приросту мінімальної заробітної плати в основному випереджають темпи приросту мінімальної пенсії. Ця закономірність була порушена лише в 2004-2005 роках, коли темпи зростання мінімальної пенсії були відповідно в 6 та 3 рази, вищими ніж темпи зростання мінімальної заробітної плати (рис. 2).

Проаналізувавши зростання середньої заробітної плати, можемо відмітити, що воно є більш-менш планомірним, темпи зростання заробітної плати знаходяться в діапазоні 20-40% за рік в 2001-2008 роках. В 2009 році темп приросту середньої заробітної плати був найменшим, що пов'язано з економічною кризою, але в 210 році відбулося значне зростання даного показника.

Темпи зростання середньої пенсії є стрибкоподібними – від 11 до 74% за рік, за всі проаналізовані роки вони постійно перевищують темпи зростання середньої заробітної (винятком є 2003, 2007 та 2010 роки), яка є джерелом їх виплати, що ще раз підтверджує тезу про невідповідність страхових доходів та видатків пенсійного фонду.

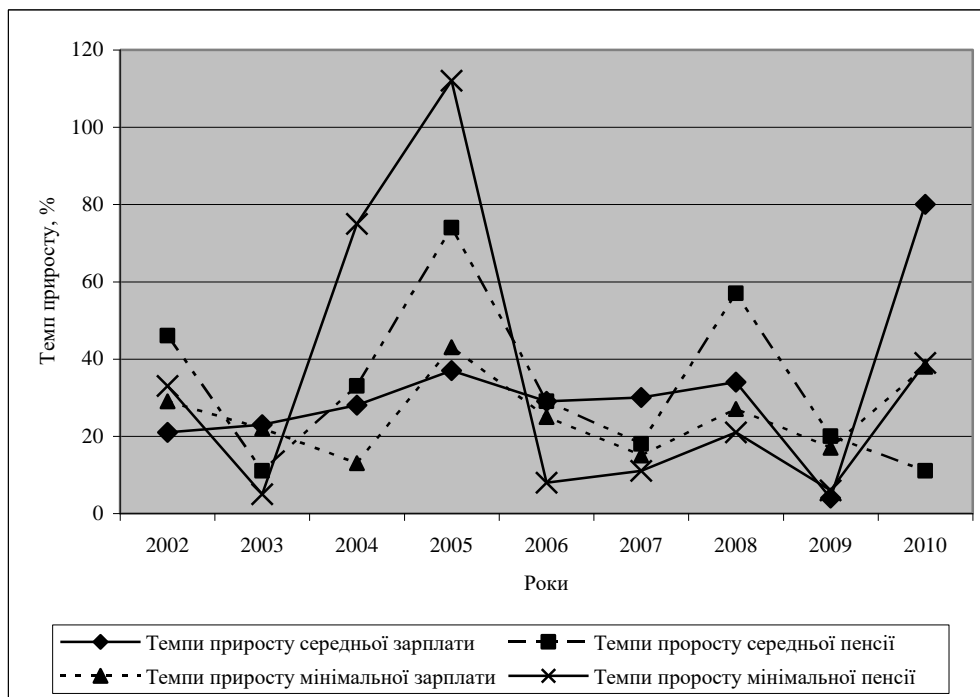

Рис. 2. Темпи приросту середньомісячної та мінімальної заробітної плати та пенсії

Висновки і пропозиції. З проведеного вище аналізу можна зробити наступні висновки:

1. Розподільча пенсійна система чинить значний тиск на економіку країни, так як її витрати становлять 13-18% від ВВП та 40% всіх соціальних трансфертів. В той же час вона забезпечує середній коефіцієнт заміщення лише на рівні 40%, всі можливості для підвищення даного коефіцієнта вичерпано через значне постаріння населення та зростання навантаження на працюючих. Тож слід терміново запроваджувати обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування (другий рівень пенсійної системи), що стане джерелом підвищення коефіцієнту заміщення для майбутніх пенсіонерів.

2. Слід переглянути склад споживчого кошика враховуючи фізіологічні потреби людини та додавши непродовольчі товари, що забезпечують сучасні потреби громадян. Для проведення справедливої соціальної політики необхідно, щоб офіційний споживчий кошик відповідав реальному.

3. Необхідно і далі підтримувати динаміку зростання реальних доходів населення як заробітної плати так і пенсії, але при цьому здійснювати виважену соціальну політику, враховуючи, що темпи зростання пенсії не можуть випереджати темпи зростання заробітної плати, яка є джерелом їх виплат.

Список використаних джерел

1. Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та напрями диверсифікації «пенсійного портфеля»: аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, А. М. Авчухова. – К.: НІСД, 2010. – 104 с.
2. Новак А. Я. Як підняти українську економіку: [монографія] / А. Я. Новак. – [2-ге вид.]. – К. : «Гнозіс», 2007. – 344 с.
3. Закони України «Про Держаний бюджет України» за 2001-2010 роки
4. www.ukrstat.gov.ua - офіційний сайт Державного комітету статистики України